

“Kitabi-Dədə Qorqud” motivli əsərlərdə kontekstual və mətni-poetik antonimlik: Semantik təzadların bədii funksiyası

Aynur Məmmədova 

Xülasə. Məqalədə “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında və onun motivləri əsasında yaranmış müasir bədii əsərlərdə kontekstual və mətni-poetik antonimliyin işlənmə xüsusiyyətləri araşdırılır. Tədqiqatın əsas məqsədi lüğəvi baxımdan antonim olmayan söz, anlayış və situasiyaların konkret poetik kontekst daxilində əks semantik qütblərə çevrilmə mexanizmini müəyyənləşdirmək və belə qarşılaşdırmaların bədii-estetik funksiyalarını üzə çıxarmaqdır. Tədqiqat materialını “Kitabi-Dədə Qorqud”, Anarın «Dədə Qorqud» əsəri və Səhəndin «Sazımın sözü» əsərindən seçilmiş nümunələr təşkil edir. Araşdırmada kontekstual, semantik, müqayisəli və üslubi təhlil metodlarından istifadə olunmuşdur. Təhlil göstərir ki, KDQ motivli əsərlərdə antonimik münasibətlər yalnız hazır leksik antonimlərlə məhdudlaşmır. İki–bir, tək–ordu, ev–gor kimi qarşılaşdırmalarda əkslik sözlərin lüğəvi mənasından deyil, mətn daxilində qazandıqları semantik münasibətdən yaranır. Beyrəyin «cismən diri–mənən ölü / cismən ölü–mənən diri» vəziyyəti isə antonimliyin bütöv situasiya və məna sahələri səviyyəsində formalaşa bildiyini göstərir. Həmçinin antonimik qütblər arasında keçid və dəyişmə hadisələrin emosional-ekspressiv təsirini gücləndirir. Nəticədə kontekstual və mətni-poetik antonimlik KDQ motivli əsərlərdə obrazlılıq, psixoloji gərginlik və poetik ekspressivlik yaradan mühüm üslubi vasitə kimi çıxış edir.

Açar sözlər: “Kitabi-Dədə Qorqud”, antonimlik, kontekstual antonim, mətni-poetik antonimlik, semantik təzad, antiteza, bədii üslub

Bakı Dövlət Universiteti, Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Bakı, Azərbaycan

E-poçt: yunur77@gmail.com

Daxil oldu: 22 Yanvar 2026; Qəbul edildi: 25 Aprel 2026; Onlayn dərc edildi: 30 Avqust 2026

© Müəllif(lər) 2026. Bu açıq girişli məqalə Creative Commons Attribution–NonCommercial 4.0 Beynəlxalq Lisenziyasının (CC BY-NC 4.0) şərtlərinə uyğun olaraq yayımlanmışdır.

Contextual and Textual-Poetic Antonymy in Works Based on the Motifs of The Book of Dede Korkut: The Artistic Function of Semantic Contrasts

Aynur Mammadova 

Abstract. The article examines contextual and textual-poetic antonymy in *The Book of Dede Korkut* and in modern literary works created on the basis of its motifs. The main purpose of the study is to determine how words, concepts, and situations that are not lexical antonyms acquire opposite semantic values within a particular poetic context and to reveal the artistic and aesthetic functions of such contrasts. The research material consists of selected examples from *The Book of Dede Korkut*, Anar's *Dede Korkut*, and Sahand's *The Word of My Saz*. Contextual, semantic, comparative, and stylistic methods of analysis are applied. The analysis demonstrates that antonymic relations in works based on the Dede Korkut tradition are not limited to conventional lexical antonyms.

In such oppositions as two–one, individual–army, and home–grave, semantic contrast emerges from the specific textual situation rather than from the dictionary meanings of the words. The opposition “physically alive–spiritually dead / physically dead–spiritually alive” associated with Beyrek further shows that textual-poetic antonymy may extend beyond individual words and operate at the level of entire situations and semantic fields. Transitions from one semantic pole to another also intensify emotional and expressive impact. Thus, contextual and textual-poetic antonymy functions as an important stylistic device contributing to imagery, psychological tension, and poetic expressiveness.

Keywords: *The Book of Dede Korkut, antonymy, contextual antonym, textual-poetic antonymy, semantic contrast, antithesis, literary style*

Baku State University, PhD in Philology, Baku, Azerbaijan

E-mail: yunur77@gmail.com

Received: 22 January 2026; Accepted: 25 April 2026; Published online: 30 August 2026

© The Author(s) 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0).

Giriş

Bədii mətnin təsir gücünü artıran mühüm üslubi vasitələrdən biri təzaddır. Qarşı-qarşıya qoyulan anlayışlar, obrazlar, hadisə və vəziyyətlər yalnız təsvir olunan mənzərəni daha aydın göstərmir, həm də qəhrəmanların daxili aləmini, psixoloji gərginliyi və hadisələrin emosional yükünü üzə çıxarır. Bu baxımdan antonimlik bədii dilin obrazlılıq və ekspressivlik imkanlarını genişləndirən əsas vasitələrdən biri kimi çıxış edir (Əfəndiyeva, 1980; Həsənov, 1986).

“Kitabi-Dədə Qorqud» dastanında və onun motivləri əsasında yaranmış müasir bədii əsərlərdə təzad yalnız lüğəvi baxımdan bir-birinə zidd olan sözlərin qarşılaşdırılması ilə məhdudlaşmır. Mətn daxilində elə sözlər, anlayışlar və situasiyalar qarşı-qarşıya qoyulur ki, onlar dil sisteminə antonim hesab edilməsələr də, konkret kontekstdə əks semantik qütbləri ifadə etməyə başlayırlar. Belə qarşılaşdırmalar poetik mənə yaratmaqla yanaşı, hadisələrin emosional və psixoloji mahiyyətini də daha qabarıq şəkildə üzə çıxarır (Hüseynova, 2017). Kontekst daxilində yaranan antonimik münasibətlərin araşdırılması bədii mətnin semantik qatlarının, obrazlılıq sisteminin və müəllifin üslubi seçimlərinin daha dərinədən öyrənilməsi baxımından əhəmiyyətli (Abdulla, 2009; Mehdiyeva, 2003; Nərimanoğlu, 1999). Bu baxımdan KDQ motivli əsərlərdə kontekstual və mətni-poetik antonimlik yalnız dil faktı kimi deyil, bədii mətnin semantik və emosional təşkilində mühüm rol oynayan üslubi vasitə kimi diqqəti cəlb edir. Məqalənin əsas məqsədi KDQ və onun motivləri əsasında yaranmış əsərlərdə kontekstual və mətni-poetik antonimliyi səciyyələndirmək, semantik təzadların yaranma mexanizmini müəyyənləşdirmək və onların bədii-estetik funksiyalarını konkret nümunələr əsasında təhlil etməkdir.

Material və Metodlar

Tədqiqatın materialını “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı və onun motivləri əsasında yaranmış müasir bədii əsərlərdən seçilmiş dil nümunələri təşkil edir. Təhlildə Anarın və Səhəndin KDQ motivli əsərlərində işlənən kontekstual və mətni-poetik antonimik qarşılaşdırmalar əsas götürülmüşdür. Araşdırma zamanı lüğəvi baxımdan antonim olmayan, lakin konkret mətn və situasiya daxilində əks semantik qütblər yaradan söz, anlayış və mənə münasibətlərinə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Tədqiqatda kontekstual, semantik, müqayisəli və üslubi təhlil metodlarından istifadə edilmişdir. Kontekstual və semantik təhlil vasitəsilə ayrı-ayrı dil vahidlərinin mətn daxilində qazandığı qarşılaşdırma münasibətləri müəyyənləşdirilmiş, müqayisəli təhlil əsasında KDQ ilə onun motivləri əsasında yaranmış əsərlərdə eyni və ya oxşar semantik qarşılaşdırmalar qarşılaşdırılmışdır. Üslubi təhlil

isə həmin antonimik münasibətlərin obrazlılıq, emosional-ekspressivlik və bədii təsir yaratmaq funksiyalarının müəyyənləşdirilməsinə yönəldilmişdir.

Nəticələr

Aparılan təhlil göstərir ki, KDQ və onun motivləri əsasında yaranmış əsərlərdə antonimik münasibətlər yalnız hazır leksik antonimlərlə məhdudlaşmır. Müəyyən sözlər, anlayışlar və bütöv situasiyalar konkret kontekstdə qarşılaşdırılaraq yeni semantik qütblər yaradır. Bu xüsusiyyət xüsusilə kontekstual və mətni-poetik antonimlikdə daha aydın müşahidə olunur.

Kontekstin yaratdığı mətni-poetik antonimlik

Antonimlər bədii dildə güclü üslubi vasitə kimi çıxış edir, poetik nitqdə təzadın və antitezanın yaranmasına xidmət edir (Reformatski, 1967, s. 98). Lakin antonimik münasibətlər hər zaman sözlərin lüğəvi mənasında hazır şəkildə mövcud olmur. Kontekstual antonimlərin müəyyənləşdirilməsi söz və ifadələrin konkret mətn daxilində qazandığı mənadan asılıdır (Babanlı, 2025). Dilçilik ədəbiyyatında mütləq, kontekstual, üslubi və mətni-poetik antonim anlayışlarından istifadə edilir (Azərbaycan bədii dilinin üslubiyyatı, 1970, s. 78). Üslubi və mətni-poetik antonimlikdə isə əkslik, əsasən, mətnin yaratdığı semantik münasibətlər nəticəsində meydana çıxır. Bu xüsusiyyət KDQ və onun motivləri əsasında yaranmış əsərlərdə xüsusilə diqqəti cəlb edir. Bəzən lüğəvi baxımdan antonim olmayan sözlər konkret poetik situasiyada əks semantik qütblərdə qarşılaşdırılır.

«Köksü gözəl qaba tağa ava çıqdan,
ki vardun, bir gəlırsən, yavrum qanı?» (Kitabi-Dədə Qorqud, 1988, s. 38).

İki və bir sayları lüğəvi baxımdan antonim deyildir. Səhəndin əsərində də həmin epizod KDQ-dəki mənə münasibəti qorunmaqla təqdim edilmiş, dastandakı iki misra dörd misra şəklində genişləndirilmişdir. Lakin konkret poetik situasiyada iki nəfərin gedib yalnız bir nəfərin geri qayıtması semantik tarazlığın pozulmasına səbəb olur və iki–bir qarşılaşdırmasını əks mənə qütblərinə yaxınlaşdırır. Bu baxımdan həmin münasibət cüt–tək qarşılaşdırmasını xatırladır. Antonimik münasibətdə qarşılaşdırılan vahidlər iki əks qütbə yerləşir və qütblərdən birində baş verən dəyişiklik digərinin semantik mövqeyinə də təsir göstərir. “İki vardun, bir gəlırsən” deyimində gözlənilən tarazlıq iki nəfərin gedib iki nəfərin qayıtması, yaxud cüt gedib cüt qayıtması ilə qoruna bilərdi. Lakin bu tarazlıq pozulur: iki gedir, bir qayıdır. Buna görə də təzad iki və bir saylarının lüğəvi mənasında deyil, onların konkret situasiyada yaratdığı semantik və emosional qarşıdurmada meydana çıxır.

Deyimdə işlənən varmaq–gəlmək (getmək–gəlmək) feillərinin antonimik münasibəti də bu poetik qarşılaşdırmanı gücləndirir. Beləliklə, bir tərəfdə lüğəvi antonim olan getmək–gəlmək, digər tərəfdə isə kontekstin yaratdığı iki–bir mətni-poetik qarşılaşdırması eyni semantik struktur daxilində birləşir. Nəticədə iki və bir sözləri adi say münasibətindən çıxaraq itki, ayrılıq və natamamlıq mənalarını ifadə edən əks poetik qütblərə çevrilir. Oxucu artıq sözlərin lüğəvi mənaları arasındakı fərqi deyil, “İki vardın, bir gəlırsən? Yavrum hanı?” sualında ifadə olunan ağırlı hadisəni və itkinin yaratdığı emosional təzadı qavrayır. Üslubi və mətni-poetik antonimliyin mühüm xüsusiyyətlərindən biri linqvistik baxımdan bir-birinə antonim olmayan söz və anlayışların konkret kontekst daxilində əks semantik qütblərə çevrilməsidir. Belə hallarda qarşılaşdırmanın əsasında sözlərin lüğəvi mənası deyil, onların bədii situasiyada qazandığı mənə və daşıdığı üslubi yük dayanır.

Bu baxımdan Qazanın “Mən sənin ordunun üstünə tək gəlmişəm” (Anar, 1983, s. 66) fikri diqqəti cəlb edir. Burada tək sözü özünün ənənəvi qarşılığı olan cüt anlayışı ilə deyil, ordu sözü ilə qarşılaşdırılır. Tək və ordu lüğəvi baxımdan antonim deyildir. Lakin konkret bədii situasiyada bir

tərəfdə təkbaşına düşmən qarşısına çıxan Qazan, digər tərəfdə isə çoxsaylı ordu dayanır. Beləliklə, fərd və çoxluq, tək qəhrəman və düşmən qüvvəsi iki əks semantik qütb kimi təqdim olunur. Qarşılaşdırmanın bədii gücü də məhz buradan yaranır: Qazanın təkliyi onun zəifliyini deyil, əksinə, bütöv bir orduya qarşı dura biləcək qüdrətini və qəhrəmanlığını ifadə edir. Bu mənada tək–ordu münasibəti lüğəvi antonimlikdən daha çox kontekstin formalaşdırdığı üslubi və mətni-poetik qarşılaşdırma kimi çıxış edir.

Kontekstin yaratdığı daha mürəkkəb semantik qarşılaşdırmalardan biri ev–gor münasibətində müşahidə olunur:

“Baybican qızı Banıçiçək evdəmi, arğış, yoxsa gordamı, arğış, degil mana!” (Kitabi-Dədə Qorqud, 1988, s. 59).

Anarın əsərində də eyni mənə münasibəti qorunur:

“Baybecan qızı Banıçiçək evdəmi, yoxsa gordamı?” (Anar, 1983, s. 72).

Ev və gor sözləri ayrılıqda götürüldükdə lüğəvi antonim hesab edilmir. Lakin Beyrəyin dilindən verilən bu sualda həmin anlayışlar iki əks mövcudluq sahəsini ifadə etməyə başlayır. Ev insanın bu dünyadakı yaşayış məkanı, həyatının və mövcudluğunun davam etdiyi yer kimi təqdim olunduğu halda, gor onun ölümündən sonrakı məkanı ifadə edir. Buna görə də ev–gor qarşılaşdırmasının dərin semantik qatında həyat–ölüm, diri–ölü və varlıq–yoxluq qütbləri dayanır. Bu qarşılaşdırmanın emosional məzmunu Beyrəyin psixoloji vəziyyəti ilə daha da güclənir. Uzunmüddətli əsirlik, doğma eldən və Banıçiçəkdən uzaqlıq onun düşüncəsində qeyri-müəyyənlik yaratmışdır. Beyrək sevgilisinin hələ də həyatda olub-olmadığını bilmir və onu iki mümkün vəziyyət — evdə olmaq və gorda olmaq — arasında düşünür. Beləliklə, zahirən məkan bildirən iki söz mətn daxilində insanın həyat və ölüm vəziyyətlərini ifadə edən semantik qütblərə çevrilir.

Burada antonimlik sözlərin hazır lüğəvi mənasında deyil, poetik situasiyanın yaratdığı mənə münasibətində meydana çıxır. Ev–gor qarşılaşdırması göstərir ki, mətni-poetik antonimlik yalnız ayrı-ayrı sözlərin formal semantik əksliyinə əsaslanmır; kontekst həmin sözlərin arxasında dayanan daha geniş anlayışları — həyat və ölümü, varlıq və yoxluğu — qarşı-qarşıya qoya bilir. Bu xüsusiyyət isə antonimik münasibətin söz səviyyəsindən daha geniş semantik mənə sahəsinə keçməsinə imkan yaradır.

KDQ-də Beyrəyin taleyi ilə bağlı ölü–diri qarşılaşdırması mühüm semantik yük daşıyır:

“Beyrəgin ölüsün-dirisin bilmədilər... Bir yigit olsa dirisi xəbərin gətirsə, çırgab, altun-ağça verərdim. Ölüsü xəbərin gətürənə qız qardaşım verərdim...” (Kitabi-Dədə Qorqud, 1988, s. 58). Beyrəyin “ölüsü–dirisi” haqqında xəbərin gözlənilməsi yalnız onun fiziki vəziyyətinin müəyyənləşdirilməsi deyil, eyni zamanda varlıq–yoxluq qarşılaşdırmasının ifadəsidir. Bu münasibət əvvəlki ev–gor qarşılaşdırması ilə də semantik baxımdan səsləşir: hər iki halda qəhrəmanın həyatda olub-olmaması iki əks qütb şəklində təqdim edilir.

Beyrək obrazında həyat–ölüm qarşılaşdırması daha mürəkkəb mətni-poetik xarakter qazanır. Düşmən arasında Beyrək fiziki baxımdan sağ olsa da, doğma elindən və yaxınlarından təcrid olunduğu üçün cismən diri, mənən ölüdür. Oğuz eli üçün isə əks vəziyyət yaranır: Beyrəyin öldüyü düşünülərsə də, onun xatirəsi və qayıdacağına olan ümid yaşamaqda davam etdiyindən o, cismən ölü, mənən diridir. Banıçiçəyin uzun illər onu gözləməsi və Bayburanın oğlunun yolunu gözləməsi bu mənəvi diriliyi daha da qüvvətləndirir. Beləliklə, Beyrək epizodunda antonimlik yalnız ayrı-ayrı sözlər arasında deyil, bütöv situasiya və mənə sahələri arasında formalaşır. “Cismən diri–mənən ölü” və “cismən ölü–mənən diri” qarşılaşdırması mətni-poetik antonimliyin söz səviyyəsini aşaraq obrazın vəziyyəti və mətn kontekstinin yaratdığı semantik qütbləşmə əsasında meydana çıxdığını göstərir.

KDQ-də Qanturalı ilə bağlı epizodda baş–ayaq qarşılaşdırması diqqəti cəlb edir:

“Qız bir oxla Qanturalıya atdı şöylə kim, başında olan bit ayağına endi!” (Kitabi-Dədə Qorqud, 1988, s. 93).

Səhənddə həmin poetik mənzərə bir qədər genişləndirilmiş şəkildə təqdim olunur:

“Səlcan xatun oxlarının
Birin atdı,
Zərbəsindən mərd igidin
Başındakı qara bitlər
Ayağına varıb yendi” (Səhənd, 1984, s. 147).

Burada baş və ayaq bədənini iki əks məkan qütbü kimi qarşılaşdırılır. Lakin antitezaya xüsusi obrazlılıq verən cəhət yalnız bu qütblərin mövcudluğu deyil, hərəkətin birbaşa bir qütbədən digərinə — başdan ayağa doğru baş verməsidir. Beləliklə, əkslik statik deyil, hərəkət prosesində canlandırılır. Oxun təsiri o qədər güclü təqdim olunur ki, başda olan ən kiçik varlıq belə ən uzaq nöqtəyə — ayağa çəkilir. Bu isə hadisənin qəfilliyini və obrazlılığını artırır.

KDQ-də təsvir daha yığcam və dolayıcıdır; bitin niyə ayağa endiyi ayrıca izah edilmir, mənanı antitezanın özü açır. Səhənddə isə səbəbin “zərbəsindən” sözü ilə açıqlanması və tək bit əvəzinə bitlər formasının işlədilməsi təsviri daha izahlı edir. Bununla belə, hər iki nümunədə baş–ayaq qarşılaşdırması poetik təzadın və əks qütblər arasında yerdəyişmənin ifadəsinə xidmət edir. KDQ motivli əsərlərdə antonimik qarşılaşdırmalar hadisə və vəziyyətlərin bir semantik qütbədən digərinə keçidini ifadə etməklə emosional-ekspressiv təsiri gücləndirir. Bu xüsusiyyət Beyrəyin qayıdışı xəbərinin təqdimatında xüsusilə aydın görünür. Anarın əsərində Banıçiçək belə deyir: “Hey qayınata, qayınana. Qara dağın yıxılmışdı, ucaldı axı! Axar suların qurumuşdu, çağladı axı! Qaba ağacın sovuşmuşdu, yaşardı axı! Neçə ilin həsrəti oğlun Beyrək gəldi axı!” (Anar, 1983, s. 81). Burada yıxılmışdı–ucaldı, qurumuşdu–çağladı, sovuşmuşdu–yaşardı qarşılaşdırmaları mənfi vəziyyətdən müsbət vəziyyətə keçidi ifadə edir. Təbiətdə baş verən bu simvolik dəyişikliklər əslində Beyrəyin yoxluğundan onun qayıdışına, ümitsizlikdən sevincə keçidi poetik şəkildə əks etdirir. Beləliklə, antonimik qütblərin dəyişməsi yalnız hadisəni təsvir etmir, onun emosional və bədii təsirini də qüvvətləndirir.

“Şahbaz atın qarımışdı, qulun verdi...”
“Qızıl dəvələrin qarımışdı, köşək verdi...”
“Ağ qoyunun qarımışdı, quzu verdi...” (Kitabi-Dədə Qorqud, 1988, s. 66).

KDQ-də həmin poetik dəyişmə qarımış atın qulun, qarımış dəvənin köşək və qarımış qoyunun quzu verməsi kimi, adi məntiq baxımından mümkünsüz görünən hadisələrlə daha da gücləndirilir. Beyrəyin geri dönüşü də bu mənada mümkünsüz görünənin gerçəkləşməsi kimi təqdim olunur. “Oğul sabah varub öylən gəlmək olmaz. Öylən varub axşam gəlmək olmaz” (Kitabi-Dədə Qorqud, 1988, s. 85). Səhənddə isə:

“Sabah gedib öylən gəlmək,
Öylən gedib axşamüstü
Gəlmək ilən qız tapılmaz” (Səhənd, 1984, s. 124).

Kontekstual qarşılaşdırmanın başqa bir forması zaman münasibətlərində müşahidə olunur. KDQ-də “Oğul sabah varub öylən gəlmək olmaz. Öylən varub axşam gəlmək olmaz” (Kitabi-Dədə Qorqud, 1988, s. 85) deyimində sabah–öylən və öylən–axşam vahidləri lüğəvi antonim olmasa da, zaman

ardıcılığının müxtəlif mərhələləri kimi qarşılaşdırılır. Burada ənənəvi səhər–axşam qütbləşməsi aralıq zaman nöqtəsi olan öylən vasitəsilə parçalanır və kontekst həmin zaman vahidləri arasında situativ semantik təzad yaradır.

Müzakirə

Təhlil olunan nümunələrin müqayisəsi göstərir ki, kontekstual və mətni-poetik antonimlik KDQ motivli əsərlərdə müxtəlif semantik səviyyələrdə formalaşır. *İki–bir* qarşılaşdırmasında təzad kəmiyyət və tarazlığın pozulması ilə, *tək–ordu* münasibətində fərd–çoxluq qarşıdurması ilə, *ev–gor* qarşılaşdırmasında isə həyat–ölüm və varlıq–yoxluq semantikasi ilə bağlıdır. Bu nümunələrin ortaq cəhəti ondan ibarətdir ki, lüğəvi baxımdan antonim olmayan vahidlər konkret poetik kontekst daxilində əks semantik qütblərə çevrilir.

Beyrək obrazında bu xüsusiyyət daha mürəkkəb xarakter alır. Onun düşmən arasında “cismən diri, mənən ölü”, Oğuz eli üçün isə “cismən ölü, mənən diri” kimi təqdim edilməsi antonimik münasibətin ayrı-ayrı sözlərin sərhədini aşaraq bütöv situasiya və məna sahələri səviyyəsində də formalaşa bildiyini göstərir. Belə qarşılaşdırmalar obrazın psixoloji vəziyyətini və hadisələrin emosional mahiyyətini daha qabarıq şəkildə üzə çıxarır.

Antonimik qütblər arasında keçid də mühüm poetik funksiya daşıyır. *Yıxılmışdı–ucaldı, qurumuşdu–çağladı, sovulmuşdu–yaşardı* qarşılaşdırmaları mənfi-dən müsbətə keçidi, *baş–ayaq* münasibəti isə əks qütblər arasında hərəkəti obrazlı şəkildə ifadə edir. Beləliklə, kontekstual və mətni-poetik antonimlik KDQ motivli əsərlərdə yalnız semantik qarşılaşdırma vasitəsi deyil, həm də obrazlılıq, ekspressivlik və psixoloji gərginlik yaradan mühüm üslubi vasitə kimi çıxış edir.

Nəticə

Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, KDQ və onun motivləri əsasında yaranmış əsərlərdə antonimlik yalnız lüğəvi baxımdan bir-birinə zidd olan sözlərin münasibəti ilə məhdudlaşmır. Mətn və poetik situasiya lüğəvi antonim olmayan dil vahidlərini əks semantik qütblərə çevirərək kontekstual və mətni-poetik antonimlik yaradır. Araşdırılan nümunələr göstərir ki, belə antonimik münasibətlər kəmiyyət, məkan, həyat–ölüm, varlıq–yoxluq və psixoloji vəziyyət kimi müxtəlif semantik sahələrdə formalaşa bilər. Xüsusilə *iki–bir*, *tək–ordu*, *ev–gor* və Beyrəyin “cismən diri–mənən ölü / cismən ölü–mənən diri” qarşılaşdırmaları antonimliyin söz səviyyəsindən daha geniş məna və situasiya səviyyəsinə keçə bildiyini göstərir.

Semantik qütblərin dəyişməsi və bir qütbdən digərinə keçid bədii mətnin emosional-ekspressiv təsirini artırır. Bu baxımdan kontekstual və mətni-poetik antonimlik KDQ motivli əsərlərdə təzad yaratmaqla yanaşı, obrazların daxili aləminin, hadisələrin dramatizminin və poetik məzmunun daha təsirli ifadəsinə xidmət edir. Beləliklə, KDQ motivli əsərlərdə semantik təzadların tədqiqi göstərir ki, antonimlik yalnız leksik-semantik hadisə deyil, bədii mətnin məna və obrazlılıq sisteminin formalaşmasında fəal iştirak edən mühüm poetik-üslubi vasitədir.

Ədəbiyyat

- Abdulla, K. (2009). *Mifdən yazıya və yaxud gizli Dədə Qorqud*. Mütərcim.
 Anar. (1983). *Dədə Qorqud (povest və pyes)*. Gənclik.
 Azərbaycan bədii dilinin üslubiyyəti (oçerklər). (1970). Elm.
 Babanlı, İ. (2025). Antonim feillər (“Kitabi-Dədə Qorqud”un dilində). *Ancient Land*, 7(11), 120–124.
<https://doi.org/10.36719/2706-6185/53/120-124>
 Əfəndiyeva, T. Ə. (1980). *Azərbaycan dilinin leksik üslubiyyəti*. Elm.

- Həsənov, H. (1986). *Azərbaycan dilinin antonimlər lüğəti*. Azərnəşr.
- Hüseynova, K. R. (2017). “*Kitabi-Dədə Qorqud*”da işlənmiş obrazlı ifadələrin ingilis dilinə tərcümə yolları. Mütərcim.
- Kitabi-Dədə Qorqud*. (1988). (F. Zeynalov & S. Əlizadə, tərt., transkripsiya, sadələşdirilmiş variant və müqəddimə). Yazıçı.
- Mehdiyeva, S. H. (2003). *Folklor abidələrinin lingvopoetik tədqiqi*. Elm.
- Nərimanoğlu, K. V. (1999). “*Kitabi-Dədə Qorqud*”un poetik sistemi (Etüdlər). In *Dədə Qorqud aliliyi* (pp. 89–106). Sultan Graphics.
- Reformatski, A. A. (1967). *Vvedenie v yazıkoznanie*. Prosveşşenie.
- Səhənd. (1984). *Sazımın sözü*. Yazıçı.